

УДК 821.161.2-97.09"15/16"К.Ставровецький

АНТРОПОЛОГІЯ КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО

Богдана КРИСА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Зроблено спробу узагальнити антропологічну парадигму творчої спадщини Кирила Транквіліона Ставровецького, зумовлену проблемами єдності Богопізнання, самопізнання й влади людини над собою як одного з найбільших Божих дарів. Теоретичні і практичні засади цієї парадигми розглянуто з погляду християнської традиції та її авторської версії, що постає багатогранною проекцією на спосіб людського існування та виявляє зв'язок Творіння зі своїм Творцем, зокрема у прагненні до розвитку таланту й реалізації покликання.

Ключові слова: антропологія, християнська традиція, авторська версія, відповідальність, покликання.

Кирило Ставровецький, як багато хто з барокових авторів, одну з найгостріших проблем людини вбачав у тому, що до ненависників її душі – до «мира сего лестивого» й «діявола злосливого», – приєднується «домашній» ворог, власне тіло. В авторській інтерпретації *Отчешашу* – «*Но избави нас від лукавого*» – означення «лукавий» стосується усіх трьох, але лукавство «другого» особливо небезпечне, бо його заохочують і світ, і диявол:

*[Избави насъ от второго лукавого врага,
Тѣла моего грѣхлюбивого, многими грѣхами покаянного.
А о тыхъ злостий непокаянного.
Ибо и той врагъ на душу мою вѣюе
и смерть вѣчную ей ныне готуе.
Прето молю Отче святыи; и от сего врага моего домашнего избави мя,
И под крыль ласки твои бозкои прійми мя [7, арк. 21 зв.]*

На такому традиційному тлі представлена знаменита Кирилова картина світової й людської марноти під назвою «Лѣкарство розкошникомъ того свѣта»:

*Вчера в дому моемъ было гоине веселя,
Музиков играя; А спѣваковъ веселое спѣваня,
И на трубахъ мѣдянихъ викриканыя,
Скоки, танцѣ; веселое плясаня.
Вина наливай, випивай, проливай,
Столы мои; коштовними сладкими порми покритіи
Гостѣ мои; и пріятель персоны знаменитіи [7, арк. 116–116 зв.]*

Історики літератури й критики Кирила вважали цей твір справжньою перлиною «Перла многоцінного», заперечуючи у такий спосіб думку Дмитра Чижевського, що наші старі дослідники не вміли цінувати поезії бароко [9, с. 263]. Ще як уміли! Хоч і не надто зважали на те, що здебільшого вірші Кирила треба розглядати у їх богословському та риторичному контекстах. Це стосується і основної теми – розмислів про людину, її призначення, сенс духовних і моральних здобутків. А тому й суто бароковий «спір душі й тіла» в інтерпретації Кирила значно складніший і ніяк не зводиться до їх протиставлення. Усі три чинники, які автор декларує й використовує у своєму творчому активі, – богослів'я, риторика, поезія – воедино спрямовані на людський образ як на вінець Творіння, що потребує для свого завершення зусиль самої людини, бо, як каже Кирило, Бог задля людини створив світ і її саму.

Хоч і віддалено – на світловій відстані людського віку, підкресленій відмінністю між богословським і філософським мисленням, – Кирило виразний попередник Григорія Сковороди, «онтологічні “дзеркала” якого “мають сенс і виправдання передусім на ґрунті антропології”, а “перетікання” з площини макрокосму в площину мікрокосму [8, с. 237] особливо відчутне в «Зерцалі богословії», де говориться про Бога і чотири світи – невидимих ангелів, видимої природу, людину як поєднання духовної й природної субстанції і «злосливий» світ, що тримається на злуці поганих людей з дияволом, маючи так само свої видимі й невидимі грані. Цих чотири світи, замість трьох сквородинівських, підкреслюючи відмінність між названими авторами, спричинену характером часу, в якому жив кожен із них, освітою, особистими інтенціями і рівнем тлумачення «вічних» проблем, насправді дають можливість спостерігати якщо не повну, то виразну тенденцію до збігів і взаємозамінюваності богословської і філософської парадигм. І коли Леонід Ушкалов згадує неоплатонічні «піраміди світла й темряви», які структурують семантику дзеркальних образів у Григорія Сковороди [8, с. 237], то передісторію такого структурування, розглядаючи її власне зі сквородинівської вершини, бачимо в Кирила Ставровецького: це і «Зерцало богословії», в яке автор радить дивитися «очима розумної душі», і розмова про пресвітлий Сіон і темний Вавілон, якою завершується ця книга, і загалом світле праведне й темне грішне людське життя, про що він не раз говорить. Отже, попри те, що Кирило не розгортає теми дзеркального відображення, ця тема присутня в його писаннях – і не в якомусь початковому, а в універсальному, метафізичному сенсі протиставлення світла й темряви. І щоб не повертатися до порівняння цих двох авторів, цікавого з багатьох поглядів, зокрема з погляду обоїльної тривалості й розвитку богослів'я та філософії, на спільний досвід яких любив покликатися Кирило, зауважу лише те, що найпомітніше: для Григорія Сковороди бути самим собою найчастіше означало протиставити себе іншим, керуючись власне тієї ж потребою самопізнання, про яку українські автори говорили задовго до нього.

У Кириловому дискурсі в цьому плані можна виділити кілька моментів. По-перше, переживаючи несприйняття своїх писань певним колом сучасників, він підкреслено апелює до тих, чий імена, представляючи церковну ієрархію, легітимізують його працю, або до тих, на кого може покластися у збереженні й переданні духовної науки: до вибраних адресатів своїх книг, представників княжих родів, як Лаврентій Дривинський,

Ірина Могилянська-Вишневецька, Самійло Корецький, які допомагали йому реалізувати творчі задуми. Словом, звертається до своїх спільників у минулому і в сучасному. По-друге, він говорить про людину загалом, свого читача, слухача, співбесідника й самого себе водночас, наголошуючи, як це робить у передмові до своєї першої книги, «Зерцала богословії», на Богопізнанні, самопізнанні та відповідальності перед Богом і собою. І по-третє, він усвідомлює свою місію щодо інших: навчити й уберегти від згубних впливів і оманливих доріг. Богопізнання, за Кирилом, зобов'язує людину до поклоніння й достойної похвали, що є виявом любови, до самопізнання – усвідомлення власної гідності («яко естєсь такъ дивное и разумное створеня, къшталтомъ и образомъ божіимъ, свѣтлостю разумною, и несмертельностю почтенный от Бога; и межи ангелы в товариствѣ посажоный»); а відповідальність за владу над собою і видимим світом випливає з розуміння, що якщо Бог створив так багато «тільки для єдиного тѣла видимого», то «яковыи добра непонятыи, невидимыи зготовал предѣ зложенямъ видимого мира». І тому автор нагадує: «Прето с пильностю стережися своєи славы и чести, абысь єи не згубивъ, за сладость малую грѣха, и абысь не отпавѣ онои отчизны небесного Сіона, и не полѣчонѣ быв межи обывателѣ темного Вавилона идеже дѣаволь царствуєтъ» [1]. Свою особисту відповідальність перед читачами й слухачами він вбачав у тому, щоб разом з ними перемогти «буйство и зазрость», відкривши шляхи світовидній правді, як сказано у вступному вірші до «Зерцала богословії»:

*Буйство и зазрость невѣсть полезного почитати
а невдячностъ слѣпоты и всякого неразуміа мати.*

*И такъ и слѣпецъ солнца не видитъ,
а злый безъ срама доброє гидитъ.*

Сіа злостъ слѣпой зазрости не довлѣєтъ.

Но тма свѣтовидной правдѣ не одолѣєтъ.

Богъ свѣтъ премудрости даруєтъ,

Любящемъ єго а лицемъ не бракуєтъ [1].

У бесіді «О сотвореню чловѣка которіи малимъ миромъ нарицаєтъся» Кирило наголосив на тому, що самопізнання – це власне пізнання скарбниці Премудрости Божої, яка «в тебѣ закрыта и положена естѣ», бо створена «зе двохъ бытностей розныхъ» людина – це співіснування видимого тіла, що складається з чотирьох елементів (землі, води, повітря й вогню), і невидимої душі, розумної та несмертельної, яка «дуновеніємъ божіимъ въ тѣло вложена». Душа «оживляєтъ и движет все тѣло. И чувствами пятыма, албо змыслами, приємлетъ вся вѣдимая и невѣдимая: сладости и красоти видимого свѣта сего» [6, арк. 19 зв.]. Але й серед цих п'яти відчуттів, якими послуговується людина, зауважив Кирило, є такі, що їх не можна ні побачити, ні діткнути, зокрема – смак і запах. Іншого разу він порівняв видимі прояви життя душі, тонші і грубіші стихії людської екзистенції, і в такий спосіб наблизився до розмови про метафізику – «невидимыи бытности», «которихъ тѣло самый умъ поймуєтъ и назираетъ разумною и зрительною своєю силою» [6, арк. 20 зв.]. Розуміння – це власне іманентна особливість душі, що має двояке джерело: або з науки, або зі знання – «з вѣдѣнїя многихъ тайнъ божихъ» [6, арк. 20 зв.].

Для Кирилової антропології характерна певна симультанність межових ситуацій, бо, наголошуючи на одному, він одночасно наголошує на іншому. І тому не буде перебільшенням сказати, що він далекий від того, щоб протиставляти душу й тіло. Людська природа, за його словами, полягає в причетності і спілкуванні зі всяким творінням, залишаючись залежною від землі – плоттю, від води – кров'ю, від повітря – диханням, від вогню – теплом, від дерева – силою росту, від безсловесних звірів – «яростю і похотгніємъ» і навіть від бездушної природи – відсутністю болю. А попри те, людина «причастуєть и словеснымъ, яко аггеломъ, разумомъ, и самовластїємъ, и разсужденїємъ, творити зло, или не творити», тому й називається «малим світом», що має небесні сили в душі, «которїи разумное дгянїє творять, повинующеся умному хотгнїю». І підкреслюючи, що людина є водночас небом і землею, порівнює: «Абовгъмъ яко в небеси, в свгтъмъ неприступномъ живетъ Богъ, невидимый, самовластный, бессмертный, всевъдуцій: И близъ его силы разумныи, аггелове предъстоятъ, такъ и въ горней части человекъ, въ главгъ, в бгломъ и безкровномъ мозку, умъ невидимый, самовластный, бессмертный, вгчный, многозрительный: самая преднгйшая сила души. Которїи естъ, кшталтомъ и образомъ невгдомого Бога» [6, арк. 21 зв.]. І немов слуги при цареві, каже Кирило, стоять при ньому, людському розумові, сили розумної душі: «воля, память, добротъ, мысль, разумъ, хитростъ, мечтанїе, разсужденїе, радость, любовь» [6, арк. 21 зв.–22]. І справжню красу світу людина сприймає «многозрительным оком» душі, що розрізняє видиме й невидиме, небесне й земне, насолоджується добром і в світі небесному «паса свое зргнїе, невозбранно похотгнїю своему, и благодатгю творца его».

Часто вживаючи щодо душі означення «розумна», Кирило водночас наголошував, що мудрість і розум («умъ и разумъ») – не одне й те ж. Мудрість – «саморасльная души», або її іманентна властивість, що стає джерелом всякого розуму людського – «разумъ отъ вгнъ въ душу приходитъ. Если чого, от кого иногю научишися, и уразумгешъ, то разумъ» [6, арк. 22].

У мудрості, каже він, – образ Божий, подоба слави Його і безсмертність. А якщо та мудрість, живучи в смертному тілі, з'єднається волею своєю з Богом і ангелами його, то зостанеться з Богом навечно і після розлуки з тілом. Якщо ж відлучиться від Бога і від доброти Його і прихилиться своєю волею до злого, немов «аггелъ отпадгшїи, тогда с дгмонъ у вгчной темности зостане, и по смерти разлучившися от тгла, яко слгпецъ в неволи силъ бгсовсгких, и юже к тому нг единого участїа зъ богомъ не будетъ имгти». І далі сказано: «Нгсть во тмгъ бо части сг свгтомъ; и злomu з добримъ» [6, арк. 22 зв.–23]. Таку Кирилову категоричність («немає бо в темряві частки зі світлом; і злomu з добрим») можемо впізнати й у згаданому «Лікарстві розкошникам того світу», а також у його проповідях.

Християнська антропологія Кирила особливо цікава тією мотивацією, яку він з «учительною» метою щоразу знаходить і підкреслює. Так само, як «Спочатку було Слово», «въ главгъ» людини, на її початку – слово і голос. Світло мудрости відкриває бажання і Премудрости, і ради, а просвітлення попереджує таємничий порух душі. За аналогією до космічних світил і стихій – сонця, місяця, грому, блискавки, вітрів, –

Кирило тлумачив видимі прояви людської душі: очі, немов світила, голос, як грім, «мгновеніє ока», як блискавка. Але й характеризуючи «нижню», земну частину людини, наголошував на «посполитому преизволеніи» людської природи, яке проявляється в співіснуванні душі і плоті, добра і зла, смерті й безсмертя. «И тако бесмертіє и тлєніє въ єдиномъ съставѣ пельтримуєть презъ бытіє видимого мира» [6, арк. 23].

Усі акти Божественного Творіння Кирило трактував як шлях до його вінця: «И тако сътвори Богъ человекъ, з двоякою бытности; небесна и земна. Тѣло видимое от землѣ, душа же невидимая, от небеси. И прето человекъ есть свѣтъ, и тма; небо и земля: ангель и звѣрь. И постави его Богъ въ границахъ смерти, и живота, посредѣ величества и смиренія» [6, арк. 23]. На закінчення своєї розповіді про «малий світ» Кирило підсумував: «Духъ для хвалы вѣчного Бога, тѣло же смиренія дѣля, аби ся душа к тому не подносила изъ свѣтовидной бытности своєї и высококого уроженя». І покликаючись на «премудрого» Григорія («врагъ милостивъ и другъ навѣтныкъ»), пояснив: «Товаришъ есть души тѣло, по злученю, але шкодливый, поневажъ воюєть на ню с похотми грѣха... и для того непріятель называется. Зъ иной же стороны и тѣло есть милостивый пріятель, поневажъ боронитъ душу отъ пыхи» [6, арк. 23–23 зв.].

Одна з найважливіших тем, до якої завжди повертається Кирило, – вдячність Богові за «честь и зацность уроженя», за великі й невимовні Божі дари – за душу пресвітлу, розумну, невидиму, безсмертну, вічну і владу над видимим світом, за приготовлене на небі місце «дивнои красоти, пречуднои невимовнои роскоши» [6, арк. 24 зв.]. І як проповідник він не може не нагадати, що Бог задля людини став невідником і заплатив своєю смертю, щоб вирвати її з темряви і привести у світ вільного свого Царства. І страшить ймовірного грішника, вибудовуючи аналогію з Адамом, якому, коли «випав» з раю, було сказано: «Яко земля еси, и в землю зась пойдеши». Невдячна ж людина, якщо випаде з неба і від світлості Божої, то не в землю, а в огонь пекельний піде. Хто покине горній Єрусалим, той опиниться в темному Вавилоні [6, арк. 25–25 зв.].

Власне четвертий злосливий світ має своїм джерелом невідність і тримається на тих, «котори не ходять в розказаню божіємъ, анѣ творять волю его, но по воли сердца своего безъ боязни божееи пасутся по rozmaитыхъ паствискахъ грѣха», і складається, немов з чотирьох елементів, з «четерохъ злостій»: «зъ зазрости, с пыхи, з лакомства, зъ убійства, а діаволь есть того мира творѣцу и державѣцу» [5, арк. 26]. Кирило, як звичайно, детально пояснює, звідки що береться, і його пояснення завершуються знову й знову протиставленням світла й темряви. Так триває вічна битва між праведними людьми і грішниками, а в цій битві «конь есть тѣло, а душа ездець и воевникъ, и назиратели звѣтязства твоего человекъ: богъ, и аггелы его» [5, арк. 28]. Але й злосливий світ наглядає за цим поединком, тому падіння чи перемога залежать від самовластия – від влади людини над собою. Великий подив, радість невимовна й біла шата чекають на переможця. А щоб переконати читача, що його чекає, коли не подолає гріха, Кирило мобілізував весь свій творчий арсенал, включно з римою: «Увы мнѣ от жалю не знаю, кому той злосливый миръ уподобити маю. Подобень есть морю бурливому, всегда в немъ страхъ и премѣна. От глубины его смочи и китове на пожрєніє душъ готовы, еретицы. З бокувъ разбойници дѣмьоны» [5, арк. 29].

Найширшим полем битви Кирила Ставровецького за людську душу стало «Свангеліе учительное» [3], а наука християнської історії – власне наукою, як не відлучитися від Бога, не помінати світла на пекельний вогонь. Тим паче, що значна частина «Передмови до читача» сприймається як нагадування про образ злосливого світу, де панує заздрість, а сам автор перебуває у протистоянні з різного роду несправедливістю і наклепами. Тут існує своя градація авторських кривд, а *«Найпаче же встѣхъ злѣйшаа и болезнѣйшаа души моєй, яко отъ вѣры святой и съединенія вѣрныхъ словесы своими дрѣзнуша отлучити мя»*. Обставини примушують Кирила смиренно (*«прахъ сый и пепель азъ есмь»*) виправдовуватися, *«яко благодатію божією не естемъ ни единъ геретикъ»*. Врешті – для противників він просить *«упамятаня и на очахъ душевныхъ освѣченя»*, а з ласкавим читачем ділиться радістю завершеної праці, бо в час, коли найбільше *«тѣмили ю мглами»* вона засвітилася, *«ясная и великая походня, в гоненью и в пелгримствѣ моємъ»*, *«яко сила найвышшего бога въ немощи съвершается»*. Трактуючи і «Свангеліе учительное» як *«зерцало божого видѣнія»*, що *«попалаяетъ огнемъ дѣйства своего всякое тернїе златолюбства, и всякій видъ сврастія грѣховного»*, шукаючи аргументів на користь своєї праці, Кирило обґрунтував формулу зв'язку між автором і читачем: *«Ибо азъ много бѣдствѣмый многи болезни на души и труды на тѣль подаяхъ книги ради сея. Но азъ много потрудихся: вы же въ трудѣхъ моихъ почивайте и тѣми услаждайте душа ваша»*.

Способи розгортання проповідей, їх особлива синтаксична енергія, тлумачення християнських сюжетів у стилі біблійних перформативів, коли розповідь про подію немовбито збігається зі самою подією, а її співучасником разом з читачем стає і той, хто розповідає, відтворюють безнастанний поєдинок з людським ворогом і перемогу над ним, заради якої автор *«въ дерзновенїи велицемъ стахъ яко левъ»*.

Презумпція неосягненности Бога, що зумовлює тягу до осмислення й екзегези [4, с. 101], переживання невимовності повноти Божої благодаті, що характерно для всіх писань Кирила, в «Свангелії учительному» зворушливо поєднується з ужитково-практичним планом біблійного тексту, з глибокою мотивацією людських учинків, зі складністю людської натури. Прикладом може бути його «Слово о Лазаревім воскресінні». Розповідаючи, як Лазар виходить *«обвязанъ руками и ногама укроємъ, и лице его обрусомъ обвязано»* [3, арк. 64], Кирило передав слова Ісуса Христа, який каже *«окрестъ стоящему роду жидовскому»*: *«разрешите сего иже ходитъ имуще нозѣ еще связаннѣ, и очи покровеннѣ разрѣшите его, да отъ своихъ рукъ посрамится; его же руками своима обвисте, познайте яко той естъ, а не инѣ: но той его же вы положисте. Свѣдѣтвуетъ бо камѣнь, обличаетъ окрой и обрусъ суціи на лицѣ его»* [3, арк. 67 зв.]. Ця подія і ці слова Ісуса, які Кирило тлумачив як прообраз страстей Христових – *«И яко да познають кого хоцуть связати, и терновымъ вѣнцемъ вѣнчати...»* [3, арк. 67 зв.], – підкреслюють складність людської натури і небезпеку малої віри, що обтяжує душу байдужістю.

Кирило наголосив на стані емоційно-духовного піднесення, бо лише «розрадована душа» досягає відчуття близькості Бога. Цей мотив особливо відчутний у його «Перлі многоцінному». Тут, як і в кожній з книг, інтенція автора залишається незмінною:

активність волі в пізнанні Бога і в самопізнанні, «самовластїє» як Божий дар обирати добро: «если бысмо не были самовластныи, събою владнучїи: тогда бысмо были або каменїємъ, или желъзомъ, и инодвижною речу, мусгъл бы кто // иншїи нами владгъти» [7, арк. 5–5 зв.].

У його останній книзі помітно виділяється тема творчої праці й співпраці і не лише в загальнохристиянському плані «усугубленого» таланту, а й у літературному плані. Кирилове переконання щодо мистецької цінності віршів «Перла многоцінного», яким би перебільшенням це не виглядало, впливало з переконання, що кожне людське звершення – засвідчує дію Небесної Премудрости. Власне вірші, мову солодку «под метри», він трактував як вершину, що підносить до розуміння Бога. Осягнути вершину – означає пізнати себе, не осягнути – заплутатися в сітях гріха.

Проповіді, які «наперед покладає» Кирило – переконливий приклад екстенсивності українського бароко, коли та сама тема викладається інакше. Розповідаючи про видимі дочасні й невидимі вічні дари, автор, попри дослівні повторення того, що було сказано в «Зерцалі богословїї», насамперед про дар самовладности, знаходить нову виразну форму, щоб передати співіснування фізичного й духовного образів людини. Людську невидиму душу, царицю двох царств, Небесного й земного, за словами Кирила, Бог «покривъ и одегнувъ землю; Ризою скоряною, покривъ тгълom земным, и посадилъ ю у глиняномъ алкиргъку», щоб та душа жила в покорі і заробляла на Божу ласку [7, арк. 2 зв.–3]. «А в томъ алкирику; або у глинялой храмингъ, – продовжив Кирило, – учинивъ той царици; пять оконецъ, жебы презъ тьи окна видгъла и знала; все створеное въ дому своем, въ миргъ сем; вгъдимое: и невгъдимое; то естъ пять чувствъ створивъ Богъ, в тгългъ нашемъ, и презъ тьи чувства душа наша; прїймаеть видимыи речи того свгъта: и невидимыи» [7, арк. 3].

Перша частина «Перла многоцінного» скомпонована так, щоб піднявшись завдяки проповідям про Божі дари і Святу Трійцю, відчуті життєдайну присутність світла й любові в людській похвалі Богові. Друга частина «презацнои и душеспасителнои книги» – про хресну дорогу, смерть і похорон Ісуса Христа, про Божу жертвовність в ім'я звільнення людини, – застерігає перед невдячністю як затемненням душі. І тут Кирило запропонував свою допомогу: «Лгъкарство души въ Покутгъ бывшой», «Лгъкарство пустынножителемъ», «А по сихъ, – каже, – Лгъкарство полагаю; Роскошником того свгъта; Правдивое. Пгъснь вдячная при бангъкетах панских», власне вірш, яким захоплювалися критики. У наступному прозовому розмислі – «Лгъкарство; на седмъ гргъховъ смертельныхъ; Которїи при каждомъ человекгъцгъ неострожнономъ; мають свои гнгъзда въ сердцу; и в самовластїю его» [7, арк. 119] – Кирило звернувся і до грішника («а ты человекгъе суятнїи, такъ маешъ розумгъти о тимъ, гордый гргъхотворче, и ты роскошный телеснику; з богачемъ немилостивимъ»), і до праведника («а при тихъ и ты праведнику тескливый, що стогнешъ под Крестомъ Христовим: и своимъ, плачеш на пути пелгъримства своего») [7, арк. 119–119 зв.], нагадуючи, що обидва пройдуть через двоє спільних воріт: смерть і Суд Божий. А там ще двоє воріт і дві різні дороги – до країни пекельної й до Царства Небесного. Хто помирає в гріхах, той «идеть на вгъчноє потемпена» [7, арк. 119].

Наступна «*Форма правдивая, або показаня; о чтирохъ вратехъ, которыи пред нами стоятъ*» цікава тим, що Кирило після невеликого вступу, в якому виклав мотиви, що стосуються кожного: «*рад и нерад*» йде до вічного свого мешканя, маючи при собі жаль розлуки, страх і трепет, хвороби й розпач, що вкладаються в «*троякій сунки, въ совѣсти*» [7, арк. 121 зв.], – говорить насамперед про смерть грішника. І це власне є авторським коментарем до вірша «*Лѣкарство роскошником того свѣта*», підкреслюючи, попри все інше, емблематичність його мислення. Тема суети за Еклезіястом («*Суета; суяствуй, всяческая суета, прожность и марность, всѣ речи под солнцемъ, нѣчого; певного; все бѣжитъ бѣгомъ непостояннѣмъ, яко тѣнь облака безъводного, и свѣтъ сей; и все що в немъ подобенъ естъ Корчмѣ...*» [7, арк. 122]) підтверджується цитатами з власного віршованого твору (поданими суцільним текстом), не залишаючи сумніву, якими будуть для цього «розкошника» другі й треті ворота – Божий Суд і пекло. А так майстерно представлена картина панської забави – з труб мідяних викриканням, з вином, яке наливають, випивають, розливають, – викликає інше питання: «*Где нынѣ сіи роскошници иже съ шумомъ трубнимъ вино пиющїи; умолкоша; смерть пришедши веселїе отня*» [7, арк. 122 зв.].

Засади барокової композиції проявляються в тому, що різні частини «Перла многоцінного» відображаються одна в одній. І невислухана пересторога з першого казання про те, як важливо людині знати міру, користуючись і вогнем, і водою, і вином («*Що над мѣру то грѣхъ: невинно вино, але пянство проклято. Тожъ разумѣй о меду, мальмазїи, аляканѣтѣ, и горѣлцѣ, и всякій напой, если безмѣры: то смерть, а калѣцтво, слѣпота души и тѣлу твоєму*» [7, арк. 4 зв.–5]), може ще комусь допомогти, але вже не «багатому панові».

Загалом кажучи, решту кількочастинних проповідей (на кожні «ворота») і розмислів над кінцесвітніми проблемами об'єднує тема гріха. Якщо порівняємо функцію віршів у цьому контексті, то в першій частині «Перла многоцінного» вони визначають висоту й силу молитви, що утримує відчуття Божественної присутності, переходу з небуття до буття. У другій же частині книги вершину становить страсна дорога й відкупна смерть Ісуса Христа, напроти якої знову видніється безодня людських гріхів, і художнє перо Кирила спрямоване на картину суети, що засвідчує, як «*вся мимо бѣжитъ; бѣгомъ непостояннѣмъ, яко тѣнь облака безъводного*», щоб спинити людину перед цією безоднею, що загрожує вічною розлукою з Богом.

Кирилові автосуперлятиви на початку «Перла многоцінного» щодо «*многозрительного ума*», «*правдивого совершенства*» книги чи «найлѣпшого казанія» можна сприймати по-різному: і як визнання Божественної Премудрості у творчому особистому звершенні, і як певну долю зухвалості, викликану усвідомленням авторства в душі раннього модерного часу [2, с. 308], але так само можна прийняти за приклад тієї гордині, коли власне «друг», душа людська, занадто пишаючись, стає «навітником». Характерно, що ці самі мотиви дещо інакше звучать наприкінці, в «*Молитві того жъ Трудолюбца; о съвершенїю той презацной Книги реченной Перло многоцѣннос, правдиве годна она такового титулу; каждый то мудрый признати муситъ*». У першому випадку Кирило, акцентуючи на достоїнствах своєї книги, звернувся до читача – молільника

чи проповідника з порадою користати з його праці. У Бога він просить прийняти його труд, «сіє малое зерно чистої пшениць твої сѣвбы, которое уросло благодатію твоєю от росы Небесной на сухой земли ума моего», «едину малую слезу мою», «за бодрого стража въ тѣнь смертной спящимъ» [7, арк. 169]. І наступні слова, як би вони не вкладалися в поняття традиційної топіки скромності («единъ талант твой даль еси мнѣ; недостойному рабу своему лѣнивому. Азь же лукавый рабъ: нерадивый; злѣ помыслихъ съкрити Перла многоцѣнныи царя Небесного; въ темной земли сердца моего; прельщенъ быхъ сладостю вѣка сего, и врагъ и родитель унынія; вложилъ на мя бремя лѣности, и умъ мой склонимъ къ земнымъ сластемъ, и съ свиніями изривахъ рожець сластолюбія; и грѣхлюбія, и такъ помрачися око мое боговидное; под бременемъ лѣности. Но твоя милостивая десница; толкнула в ребра; спящаго ума моего, и Гласъ твой сладкій побуди мя...» [7, арк. 169–170]), насправді суттєво змінюють контекст сприйняття як змінює його натяк на таємницю, на те, що знає один лише Бог і автор. І якщо пригадати Кирилову впевненість, що нічого не змарнував з «увіреного» йому таланту, то наприкінці своєї останньої книги і свого життя, міг засумніватися в цьому чи злякатися самої думки, що так легко було стати «рабом лукавим», якби не Божа рука.

Отже, висота й безодня людського існування, безнастанні зусилля, спрямовані на те, щоб втриматися і не пасти вниз, автор спроектував і на самого себе. Антропологія Кирила Транквіліона Ставровецького, визначаючи мету й сенс його праці, зумовила основні літературні моделі авторського письма, що проявляється і в окремих текстах, і в загальній картині творчої спадщини. На відміну від Віталія Дубенського з його основним мотивом втечі від світу, Кирило, починаючи часто з тих самих слів Еклезіяста про суєту життя, стверджував барокову трансформацію української аскетичної традиції, вчив жити у світі й писати для того, щоб людина ставала досконалішою, пам'ятаючи про Божий задум щодо себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. До чителника предмова належит // Сіа книга нарицаемая Зерцало богословїи, избранныя о многихъ книгъ богословскихъ. Трудолюбіемъ съставлена ермонаха Кирила Транквѣліона и проповѣдника Слова Божіа его власнымъ коштомъ и накладомъ выдрукowana в монастыру Почаевскомъ ... року 1618. – Без пагінації.
2. Ісіченко І., архієпископ. Духовні виміри барокового тексту. Літературознавчі дослідження / Ігор Ісіченко, архієпископ. – Харків : Акта, 2016. – 575 с.
3. Євангеліе учителное albo казаня на недѣля през рокъ и на празники господскіе, и нарочитымъ святымъ угодникомъ божіимъ. Съставлена трудолюбіемъ ієромонаха Кирилла Транквѣліона, проповѣдника слова Бжго, его власнымъ старанямъ коштомъ и накладомъ з друку на свѣтъ ново выдана. За позволеніемъ старшихъ. В маестности ей милости Княгинѣ Вишневецкой Михайловой въ Рохмановѣ. От сзданія миру 7128, а от выплощенія Господня 1619.
4. Михайлов А. От понятия «барокко» к устроенности барочныхъ созданий / Александр Михайлов // Избранное. Завершение риторической Эпохи / Александр Михайлов. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 478 с.
5. О злосливомъ мире и кто его творецъ и державца есть // Сіа книга нарицаемая Зерцало богословїи ...

6. О сотвореню челоуѣка которіи малимъ миром нарицається // Сіа книга нарицаемая Зерцало богословіи...
7. Сіа КНИГА названная Перло многоЦѣнноОС.Съставленна Трудолюбіємъ: презъ Кирила Транквѣліона и Проповѣдника слова Божія, Архімандрита Чернѣговского; Манастиря Єлецкого. Року 1646.
8. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко / Леонід Ушкалов. – Харків : Майдан, 2014. – 414 с.
9. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 458 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016

Прийнята до друку 20.05.2016

ANTHROPOLOGY OF KYRYLO TRANKVILION STAVROVETSKYI

Bohdana KRYSA

*Ivan Franko National University of Lviv, Philology faculty,
1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article attempts at generalizing the anthropological paradigm of Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi's creative legacy, which is pre-determined by the issue of unity of cognition of God, cognition of own self and power over oneself as one of the greatest gifts of God. Theoretical and practical principles of this paradigm are considered from the point of view of Christian tradition and its author's interpretation, which appears a multifaceted projection on the way of human existence and reveals the connection of the Creation with its Creator, in particular in its desire to develop the talent and fulfill the vocation.

Keywords: anthropology, Christian tradition, author's interpretation, responsibility, vocation.